BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
2007

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE

ALEVİLİK

I.ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI - 2014

2. CİLT

Geçmişten Günümüze Alevilik
I. Uluslararası Sempozyumu

Alewism From Past To Present
I. International Symposium

03-05 Ekim / October 2013

Editör
Yrd. Doç. Dr. Mehmet YAZICI

2. Cilt

Bingöl Üniversitesi Yayınları
2014

Bingöl Üniversitesi Yayınları - 6

Sempozyum Dizisi: 6

2. Cilt
Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu

Editör
Yrd. Doç. Dr. Mehmet YAZICI

Redaksiyon
Öğr. Gör. Murat VAROL

1.Baskı
Haziran 2014, Bingöl

Bu eserin bütün hakları Bingöl Üniversitesi'ne aittir. Kurumun izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının; elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı yapılamaz, çoğaltılarak dağıtılamaz.

Not: Bu eserde yer alan bildirilerdeki görüşler, varsa yazım eksiklikleri ve hataları, bildiri sahiplerine ait olup, Bingöl Üniversitesi Rektörlüğü'nü bağlamaz.

İsteme Adresi:
Bingöl Üniversitesi Rektörlüğü, 12000 / Bingöl
Tel: 0426 216 00 12-13-14
www.bingol.edu.tr

İÇİNDEKİLER

2. GÜN 7. OTURUM

Osmanlı-Safevî İlişkilerinin Başlangıcı Sürecinde Osmanlı'da Kızılbaş Algısı
Yrd. Doç. Dr. Sıtkı ULUERLER..... 12

Bediüzzaman Said Nursi'nin Hz. Ali ve Ehl-i Beyt Değerlendirmesi
Yrd. Doç. Dr. Zübeyir AKÇE..... 38

Çağdaş Aleviliğin Dört Ali'si
Yrd. Doç. Dr. Hamit AKTÜRK..... 56

Sünni Mutasavvıflarda Hz. Ali ve Ehl-i Beyt Algısı: Eşrefoğlu Rûmî Örneği
Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZKAN..... 71

Hz. Ali'yi Şah Hatayî'nin Şiirlerinden Okumak
Arş. Gör. Muhammed DUR..... 77

2. GÜN 8. OTURUM

Muş (Varto) Alevilerinde Dini İnanç ve Sosyal Hayat
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞAN..... 94

Birlikte Yaşama Perspektifinde Türk Toplumun Alevilere Bakışı veAlevilerin Diğer Gruplarla Sosyal İlişkideki Öncelikleri
Yrd. Doç. Dr. Bahset KARSLI..... 125

İnanç Hürriyeti Açısından Zorunlu Din Dersi
Yrd. Doç. Dr. Abdulnasır SÜT..... 141

Alevilik Üzerinde Oynanan Oyunlar
Öğr. Gör. Ali TUĞCU..... 156

Aleviliğin Kurumsallaşma Süreci: Güncel Sorunlar, Talepler ve Çözüm Önerileri
Dr. Abdülkadir YELER..... 166

2. GÜN 9. OTURUM

Alevi Müziğinin Geleceği: Sözlü Kültür Ürünlerinin Modern Dünyadaki Konumu ve Dönüşümü
Yrd. Doç. Dr. Banu MUSTAN DÖNMEZ 189

Alevi-Bektaşi Müziğine Özgü Bir Metrik Yapı Olarak (3+3+2+2) Kurulumlu 10/8'lik Ölçü
Öğr. Gör. Dr. Attila ÖZDEK 204

Bir İbadet Ritüeli Olarak "Semah" ve Erzincan Kırklar Semahının Müzikal ve Ritmik Yönden İncelenmesi
Yrd. Doç. Dr. Kader ALTIN, Erkan ALTIN 224

Alevi-Bektaşi Şiirinde İdeal İnsan Tipi
Arş. Gör. Mustafa Yasin BAŞÇETİN 235

Protestan Misyonların Anadolu'daki Aleviler Arasında Faaliyetleri ve Sultan II. Abdülhamid'in Aldığı Karşı Tedbirler
Celal ÖNEY 258

2. GÜN 10. OTURUM

Müzikal Bir Form Olarak Bektaşi Nefesleri
Yrd. Doç. Dr. Cemal KARABAŞOĞLU 281

Bir Dinî Mûsikî Formu Olarak Alevî-Bektaşî Nefesleri
Dr. Mehmet TIRAŞCI 295

Anadolu Abdalları'nda Melamîlik ve Alevîlik Yansımaları - Kırşehir / Neşer Ertaş Bağlamında -
Yrd. Doç. Dr. Orhan Fatih KUŞDEMİR 308

Kaygusuz Abdal ve Sımâtiye Kültürü Ekseninde Alevi – Bektaşi Yemek Kültürüne Bir Bakış
Güldane GÜNDÜZÖZ 319

2. GÜN 11. OTURUM

Dersim Aleviliğine Kaynaklık Eden Kültler, Kutsal Mekânın Önemi ve Munzur Baba
Meltem Karakuş..... 332

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Eğitiminde Alevilik Dersi Tecrübesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Kamil COŞKUN..... 349

Erzincan Alevileri Bağlamında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine İlişkin Tespitler
Yrd. Doç. Dr. Osman TAŞTEKİN..... 360

Cumhuriyetten Günümüze Öğretim Programlarında Alevilik
Yrd. Doç. Dr. Cihat YAŞAROĞLU..... 395

Din Öğretiminde Alevilik-Sünnilik Arasındaki Farklılıkların Ders Kitaplarına Yansıması
Yrd. Doç. Dr. Ahmet EKŞİ..... 401

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Müfredatı Bağlamında Alevîlik
Cengiz KANIK..... 423

2. GÜN 12. OTURUM

Şia'nın Oluşum Sürecinde İbnü'l-Hanefiyye'nin Yeri
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ..... 439

Klasik Arapça Sözlüklerde Alevî Teriminin Anlamı ve Semantik Tahlili
Yrd. Doç. Dr. Yaşar ACAT..... 455

Kadıncık Ana Üzerine Tefekkür
Rıza AYDIN..... 462

İlk Dönem Sünni Kelam Kitaplarında İmam Cafer-i Sadık Algısı
Yrd. Doç. Dr. M. Salih GEÇİT..... 485

Tarihsel Süreçte Alevi- Bektaşi ve Kızılbaş Kavramları Üzerine Yapılan Yorumlar
Yasin İPEK 507

2. GÜN 13. OTURUM

Şamanizm'in Aleviliğe Yansıması: Erzincan İl Örneğinde Dedelik Kurumu
Yrd. Doç. Dr. Kader ALTIN 528

Alevilerin Kur'ân Tasavvuru: Adıyaman Alevileri Örneği
Yrd.Doç.Dr. Abdulmuttalip ARPA 537

Resmi ve Sözlü Tarih Anlatıları Arasında Bulunmanın Alevi Öğrenciler ve Tarih Öğretmenleri Üzerindeki Etkileri (Tunceli Merkez Örneği)
Yrd. Doç. Dr. Yusuf ARSLAN 548

Ehl-i Beyt'in Bir Üyesi Olarak Ebu Müslim El-Horasânî
Yrd. Doç. Dr. Mehmet DALKILIÇ 565

Sözlü Tarihte Kayseri Alevileri (Sarız Örneği)
Arş. Gör. Aziz ATLI 577

2. GÜN 14. OTURUM

İki Ülke Arasında Okullarda Değişen, Gelişen, Evrilen Alevilik! (Almanya-Türkiye Örneği Üzerine Bir Karşılaştırma)
Yrd. Doç. Dr. Halise Kader ZENGİN 585

Siyasal Bir Mesele Olarak Alevilik
Ramazan AKKIR 605

Türkiye'de Çokkültürlülüğün İmkânı ve Alevilik
Arş. Gör. Yılmaz CEYLAN 618

Alevi Çalıştayları Üzerine Bir Değerlendirme
Arş. Gör. Mehmet ERTAN 628

05 EKİM 2013 CUMARTESİ
3. GÜN 1. OTURUM

Ortaçağ'da Çepni ve Alevilik (Giresun Örneği)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZMENLİ..... 635

Farklı Din ve Kültürlerde Hızır Tasavvurları, Kaynakları ve Günümüze Yansımaları
Öğr. Gör. Yusuf Kenan ATILGAN..... 648

İki Vilayet, İki Vali, Bir Yol: İmparatorluk Taşrasında Toplumsal Sınıf Katmanları Üzerinden Menfii Uğraşlara Dair Bir Örnek
Murat ALANDAĞLI..... 667

Di Warê Pêşveçûna Îxtilafa Şîî Û Sûnnîyan De Keda Sûltanan (Wek Mînak Şah Îsmaîl Û Yawiz Sûltan Selîm)
Cevdet KARAMAN..... 697

Alevîliğin Heterodoksi-Senkretik Yapısı ve Modern Dönem
Öğr. Gör. Talip TUĞRUL..... 714

3. GÜN 2. OTURUM

Aleviliği Günümüze Taşıyan Ana Unsurlar: Musahiplik Geleneği
Yrd. Doç. Dr. Mehmet YAZICI..... 730

Vîro Ortax ê Şaran, Roşanî: Elewîyeye de Roşanê Gaxantî û Akîsê Nê Roşanî
Ahmet KIRKAN..... 750

Toplumsal Yapıda Bireysel İhtiyaçların Şekillenmesinde Musahipliğin Rolü
Sebahattin CİHANGİR..... 760

Dersimli Gençlerin Meslek Tercihlerinin Sosyolojik Analizi: Çemişgezek Örneği
Ülkü GÜR..... 770

3. GÜN 3. OTURUM

Çorum İli İskilip İlçesi İbik Köyü'nde Alevi İnanç Sisteminin Geleneksel Kadın Kıyafetlerinde Yaşatılması
Gamze KARAMAN - Doç. Dr. Emine NAS..... 775

Kemalizmin ve Sünni-Müslüman Toplumun Ötekileştirdiği ve Kimliksizleştirdiği Aleviler/Alevilik
M. Fatih ÇİÇEK..... 791

SEMPOZYUM DEĞERLENDİRME YAZISI

Bingöl'de İlim Meclisi Kuruldu Akıl Gönülle Buluştu: Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu
Yrd. Doç. Dr. Mehmet YAZICI..... 805

EHL-İ BEYT'İN BİR ÜYESİ OLARAK EBÛ MÜSLİM EL-HORASÂNÎ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DALKILIÇ*

GİRİŞ

"Ev halkı" anlamına gelen Ehl-i Beyt (ehlü'l-beyt) terkibi ev sahibiyle onun eşini, çocuklarını, torunlarını ve yakın akrabalarını kapsamına alır. Câhiliye devri Arap toplumunda kabilenin hâkim ailesini ifade eden Ehl-i Beyt tabiri, İslâmî dönemden itibaren günümüze kadar sadece Hz. Peygamber'in ailesi ve soyu mânasına gelen bir terim olmuştur."[1] Kur'an-ı Kerim'de bu kavram ile Hz. İbrahim'in ev halkı[2], Hz. Musa'nın hanesi[3] ve Hz. Peygamber'in hayatta olan hanımları[4] kastedilmiştir.[5]

İslâm tarihi boyunca farklı inanç grupları ve topluluklar arasında Ehl-i Beyt tartışmaları süregelmiştir. Bu manada Sünnî âlimler ile Şiî âlimler arasında da bir ihtilaf söz konusudur. Sünnî âlimler kimin Ehl-i Beyt'in bir üyesi olduğu noktasında çerçeveyi daha geniş tutar iken Şiîler meseleyi daha dar bir kapsamda değerlendirerek Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve diğer dokuz imam ile sınırlandırmıştır.[6] Bizler bu çalışmamızda meseleyi "Ehl-i Beyt" kavramı üzerinde yapılan tartışmalardan ziyade birçok topluluk ve özellikle Aleviler tarafından tarihsel bir kahraman olarak kabul edilen Ebû Müslim el-Horasani'nin Ehl-i Beyt'in bir üyesi olup olmadığı noktasında ele alacağız.

---

* Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

[1] Mustafa Öz, "*Ehl-i Beyt*" T.D.V.İ.A, C.X, İstanbul, 1994, s.498
[2] Hûd,11/73
[3] el-Kasas, 28/12
[4] el-Ahzâb, 33/33.
[5] Zeki Duman, Kurân-ı Kerîm'de "Ehl-i Beyt", E.Ü.İ.F.D, S.11, Kayseri, 2001, s.41.
[6] Öz, 499; Moshe Sharon, "*Ahl Al-Bayt-People of the House*" JSAI, V:8, Jerussalem, 1986, pp.169.

1. EBÛ MÜSLİM'İN GEÇMİŞ HAYATI VE ABBÂSÎ HAREKETİNE KATILMASI

Hiç kuşkusuz Ebû Müslim el-Horasânî, geçmiş hayatı noktasında en gizemli tarihi şahsiyetlerden birisidir. En erken kaynaklar onun soyu, doğum yeri, anne-babasının kimliği, kabilesi ve ırkı, Abbâsî davasına girene kadar olan hayatı ile ilgili detaylar; tezat ve soru işaretleri ile doludur. Bu rivayetler onun bir köle yahut hür, İranlı, Arap ya da diğer milletlerden olup olmadığı konusunda kesin bilgiler vermemektedir. Hatta gerçek ismi bile bilinmemektedir.[7] Abbâsî ihtilali ile alakalı olarak ilk akla gelen isimlerden biri olan Ebû Müslim'in geçmiş hayatı noktasında bilinmezlik ya da karanlık noktaların bulunması meseleyi bizler için daha da ilginç hale getirmektedir. Çünkü Ebû Müslim'i destekleyen Güneyli Arap kabilelerine göre onun babası Yemen asıllı bir Arap,[8] Abbasi ihtilaline destek veren İranlılara göre Acem asıllı idi.[9] Halife Cafer el-Mansur dönemi saray şairlerinden Ebû Düleme, Ebû Müslim'i bir Kürt olarak tasvir eder.[10] Abbâsî ihtilalinin gerçekleşme aşamasında faaliyetleri hakkında çok net bilgilere sahip olunan bir kişinin geçmişinin sırlı olma-sı, gerçekten ziyade mizansen bir durum ihtimalini akla getirmektedir. Bu bağlamda Ebû Müslim'in geçmişi etrafında oluşturulan sır perdesinin bizzat kendisi ve İmam İbrahim tarafından oluşturulduğuna dair iddialar dikkate değerdir.[11] Zira onun geçmişi hakkında oluşturulan bilinçli boşluk; çokuluslu bir hareketi idare edenler açısından pratik bir faydaya haiz idi. Bu fayda herkesin kendisinde bir şeyler bula-cağı bir kahraman profilini zorunlu kılıyordu. Bu yüzden olsa gerek kendisine geç-mişi hakkında ısrarlı sorular yöneltenlere her defasında: *"Benim faydam ve iyiliğim sizin için nesebimden daha hayırlıdır."*[12] karşılığını veriyordu. Böyle bir cevap sıra-dan bir geçmişe sahip birini insanlar nazarında daha karizmatik bir konuma getir-mekteydi.

Her ne kadar Ebû Müslim'in geçmişi hakkında bir takım belirsizlikler olsa da genel görüş onun İran asıllı bir köle olduğu noktasında ağırlık kazanmaktadır. Ön plana çıkan rivayete göre; Ebû Müslim'in babası Osman bin Yesar isminde bir kişi

---

[7] Moshe Sharon, Black Banners from the East, Jerussalem, 1986,pp.203. Ebû Müslim'in geçmiş hayatına dair tartışmalar için bkz: J., Lassner. Islamic Revolution and Historical Memory, New Haven, 1986, s.99-133.

[8] Anonim, Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye (thk: Abdülazîz ed-Dûrî), Beyrut, 1971, s.263-264.

[9] Ebu'l-Abbâs Ahmed bin Muhammed İbn Hallikan (v.681/1282) Vefâyâtu'l-Ayan ve Enbau ve Ebnai'z-Zaman (çev: Rodoslu Muhammed Efendi), c. I, İstanbul, 1865, s.313.

[10] Ebû Müslim'in ölümünden sonra onu horlamak maksadıyla Ebû Düleme tasvir edilen bu orjin, tarihi gerçekler açısından bizlere net bilgi sunmaz. Çünkü Ebû Düleme yapmış olduğu tasvir ile halifeden yüklü miktarda bahşiş koparmayı amaçlamıştır. Bkz: Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye, 256; Sharon, Black Banners from the East, 203.

[11] Sharon, Black Banners from the East, 203.

[12] Ebu'l-Abbâs Ahmed bin Yahya el-Belâzuri, Ensâbu'l-Eşrâf (nşr: Abdülazîz ed-Dûrî) c.III, Beyrût, 1978, s.132.

idi. İcl kabilesine[13] ait araziyi işleyen ancak borcunu ödeyemeyen bu zat alacakları karşılığında İcl kabilesinden İsa ve İdris bin Makil'e cariyesini 180 dinara sattı. Satılan cariye hamile idi. Osman bin Yesar'ın ölümünden sonra bu cariye bir erkek evlat dünyaya getirdi. İşte dünyaya gelen bu çocuk ilerde Ebû Müslim olarak tanınacak kişiden başkası değildi.[14] Makil ailesi dünyaya gelen çocuğa sahip çıktı. Öyle ki, kendi çocukları ile birlikte eğitim almasını sağladılar. Bu dönemde çocuklara ders veren hocanın ismi Abdurrahmân bin Müslim idi.[15] Eğitimini tamamlayan Ebû Müslim, efendilerine ait arazilerin idare işini üstlendi. İşler yolunda gidiyor iken beklenmedik bir olay yaşandı. Rivayete göre Makil ailesinin arazisini kiralayan bazı insanlar İsa ve İdris'i dönemin Irak valisi Yûsuf bin Ömer es-Sekafî'ye şikâyet etti. Şikâyeti dikkate alan Irak yöneticisi adamları vasıtasıyla Makil kardeşleri yakalatıp, Kûfe'de bulunan zindana attırdı.[16]

İdris ve İsa kardeşlerin zindana atılması ile sonuçlanan hadise tahmin edilemeyen birtakım sonuçları beraberinde getirmiştir. Bu manada iki efendisinin zindana düşmesi üzerine Ebû Müslim de Kûfe şehrinin yolunu tuttu. Geçmişten beri Emevi karşıtlarının önemli bir merkezi olan şehir ve bu şehrin zindanı iktidar muhalifleri ile doluydu. Bu yüzden zindanda bulunan Abbâsî sempatizanları yeni mahkûmlar ile temasa geçti. Nihayetinde her iki kardeş de Abbâsî hareketine katıldı. Bu olaydan kısa bir müddet sonra zindanı ziyaret eden Ebû Müslim dikkat çekmeye başladı.[17] O dönem Abbâsî hareketinin lideri konumunda olan İmam Muhammed bin Ali, hareketin geleceği açısından Ebû Müslim'in Abbâsî davetine kazandırılmasını istedi.[18] İmam bu isteğinin hayata geçtiğini görmeden vefat etti. Onun yerini alan oğlu İmam İbrahim bin Muhammed babasının vasiyetini yerine getirdi. Rivayete göre 127/744-745 yılında Horasan'dan gelen üst düzey yöneticiler Kûfe'ye uğrayıp yanlarına Ebû Müslim'i alarak Mekke'de bulunan İmam İbrahim'in yanına götürdüler. Horasan heye-

[13] Bir kısmı Nihevand bir kısmı da İsfehan'da yaşayan bir Arap kabilesidir. Bkz: Ebû Hanife Ahmed bin Dâvud ed-Dineverî (v.282/895), el-Ahbâru't-Tıvâl (thk: Ömer Faruk et-Tabaî), Beyrût, 1985, s.310.

[14] Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye, 257-258;İbn Hallikan, I, 313-314.

[15] Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye, 258. Ebû Müslim'in küçük bir çocuk iken hocasının ismi ile anıldığı iddia edilir. Bkz: Black Banners from the East, 207.

[16] Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye, 259; Belâzurî, III, 119.

[17] Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye, 260.

[18] Ahmed bin Ebû Yakûb bin Cafer bin Vehb el-Yakûbî (v.292/904) Târîhu'l-Yakûbî, c.II, Beyrût, tsz., s.332; Ebu Cafer Muhammed bin Cerîr et-Taberî (v.334/945) Târîhu'l-Umem ve'l-Mülûk,c. IV, Beyrût, 1991, s.215; Belâzurî, III, 118; Dineverî, 311; Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye, 237;Ebû Zekeriya Yezîd bin Muhammed el-Ezdî (334/965) Târihu'l-Mevsıl (nşr: Ali Habîb), Kahire, 1967, s.53;İzzüddîn Ali bin Ebi'l-Kerem İbn'ül-Esîr (v.630/1232) el-Kâmil fi't-Târîh (çev: Mehmet Eryarsoy-Yunus Apaydın) c.V, İstanbul, 1986, s.229;İsmâil bin Ömer İbn Kesîr (v.774/1372)el-Bidâye ve'n-Nihâye (çev: Mehmet Keskin)c.X, İstanbul, 1995, s.19.

tinin lideri olan Süleyman bin Kesîr: *"İşte bu (kişi) senin hizmetindeki kölendir"* diyerek onu hareketin liderine tanıttı.[19] Böylece o Abbâsi hareketinin bir üyesi oldu.

2. YENİ BİR KİMLİK OLUŞTURMA AŞAMASI

Ebû Müslim'in hareket içerisinde yükselmesi için zaman gerekmekteydi. Ancak bu durum harekete katılan diğer kimselere nispetle daha kısa bir müddet zarfında gerçekleşti. Bu esnada Ebû Müslim, hareket içerisinde önemli isimlerden biri olan Ebû Mûsâ es-Serrâc'a teslim edildi. Ustası ona bir yandan semer yapma işinin inceliklerini öğretirken diğer yandan hareket ile ilgili bilgiler veriyordu.[20] Bir müddet Irak-Humeyme arasında semer satma bahanesi ile gidip gelen Ebû Müslim, İmam adına haberleşme işini yürüttü.[21] Eğitimini tamamladıktan sonra kendisini satın alarak davete kazandıran Ebu Seleme'nin yanına gönderildi. Ebû Seleme de onu Humeyme'ye gönderdi. İmam İbrahim, Ebû Seleme'den Ebû Müslim'i azat etmesini istedi. O da bu isteğin gereğini yerine getirdi.[22] Onun hür hale gelişi; İmamın zihninde tasarladığı yeni bir kimlik oluşturma düşüncesi ile örtüşmekteydi. Onun yeni bir isim ve yeni bir statüye ihtiyacı vardı. Bazı tarihi rivayetler İmam İbrahim'in künye olarak Ebû Müslim isim olarak da Abdurrahman'da karar kıldığını bizlere haber vermektedir.[23]

İmam İbrahim bin Muhammed, bir yandan Ebû Müslim'in Horasan temsilcisi olmasını istiyor diğer taraftan böyle bir hamlenin hareket içerisinde bölünmelere yol açabileceği endişesini taşıyordu. Meseleyi zamana bırakarak en uygun anı beklemeye başladı. 128/745-746 yılında Horasan'dan Humeyme'ye gelen ve aralarında Süleyman bin Kesîr, Kahtebe bin Şebîb, Lâhız bin Kurayz'ın da bulunduğu üst düzey yöneticilerin Horasan'a yeni bir temsilci atama talebi, İmam İbrahim'e aradığı fırsatı sundu. Yapılan müzakerenin ardından Ebû Müslim, İmamın Horasan temsilcisi oldu.[24]

Aynı yıl Horasan'a bir seyahat yapan Ebû Müslim hayal kırıklığına uğradı. İmamın emrine rağmen kendisine itaat edilmedi. O da Horasanlılar'dan şikâyetçi ol-

---

[19] Belâzurî, III, 119; Taberî, V,290; Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye, 255; İbn Kesîr, X, 282-283; Abdurrahman bin Muhammed İbn Haldûn (v.808/1406) Kitâbu'l-İber, c.III, Beyrût, 1967, s.219.

[20] Belâzurî, III, 119.

[21] Sharon, Black Banners from the East, 213.

[22] Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye,268.

[23] Ebû Müslim'in gerçek isminin İbrahim bin Haktan olduğunu zikreden kaynak; İmam İbrahim'in ona: *"Ben sana Abdurrahman ismini veriyorum, künyen Ebû Müslim olsun. İşte bu senin ismin ve künyendir"* şeklinde telkinde bulunduğunu aktarır. Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye, 255,268. İsminin İbrahim bin Osman ya da İbrahim bin Osman bin Beşşar olduğunu bildiren rivayetler için bkz: Yakûbî, II, 327; İbn Haldûn, III, 217.

[24] Belâzurî, III, 119; Taberî, IV, 300; Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye,256; İbn Kesîr, X, 55; İbn Hallikan, I, 315.

du.[25] Temsilcisinin Horasanlı taraftarlar nezdinde meşruiyet problemi yaşadığını fark eden İmam tüm itirazları ortadan kaldıracak bir girişimde bulundu. Bu bağlamda Ebû Müslim'in Ehl-i Beyt'in bir üyesi olduğu tezi işlenecekti. O, temsilcisini tekrar Horasan'a göndermeden önce ona planı ile örtüşen şu tavsiyeyi yaptı: "*Ey Abdurrahman! Şüphesiz sen bizim Ehl-i Beytimizden birisin. Vasiyetimi yerine getir. Yemen'in şu kabilesine dikkat et. Onlara ikramda bulun, aralarında yaşa. Çünkü Allah bu işi onların vasıtasıyla tamamlayacaktır. Şu kabileye; Rebia kabilesine iyi bak ve onlara güvenme. Şu kabileye; Mudar'a dikkat et. Onlar; yurtları yakın olan düşmanlardır. Onlardan hakkında şüphe ettiğin kimseleri öldür. Güç yetirebilirsen Horasan'da Arapça konuşan kimseyi bırakmamaya çalış. Beş karış boyunda olan çocuklardan suçlu gördüğünü öldür. Şu ihtiyara; Süleyman bin Kesîr'e iyi bak. Ona karşı gelme, isyan etme. Herhangi bir işte sıkıntıya düşersen onu kendine yeterli bil.*"[26]

İmam İbrahim'in konuşmasının başında: "*Ey Abdurrahman! Şüphesiz sen bizim Ehl-i Beytimizden birisin.*" şeklinde bir ifade kullanması dikkat çekici ve üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Bu bağlamda "Ehl-i Beyt" kavramının rastgele kullanılmış olması mümkün gözükmemektedir. İmamın ifadesinde ön plana iki husus çıkmaktadır: Birincisi; Abbâsîler, Ehl-i Beyt'in doğal üyeleridir. İkinci olarak; Ebû Müslim de aynı şartlara haizdir.

Abbâsiler'in kendilerini "Ehl-i Beyt" mensubu olarak görmeleri dini olmaktan ziyade siyasi mülahazalarla dile getirilmiş bir iddiadır. Emeviler'e karşı yürütülen hareket "Ehl-i Beyt'in öcünü almak ya da hakkını iade etmek tezi üzerine kurgulandığına göre, ihtilal sonrası iktidara sahip olmanın temel öncülünün Ehl-i Beyt üyesi olmaktan geçtiği anlaşılır. En azından meşruiyet problemi yaşamamak için bu husus önem arz etmektedir. Nitekim Ebu'l-Abbâs ihtilal tamamlandıktan sonra 12 Rebîulâhir 132/ 28 Kasım 749 Cuma günü Kûfe camiinde yapmış olduğu konuşmada bu durumu açıkça dile getirmiştir.[27]

Ehl-i Beyt kavramının tanım ve sınırını siyasi kaygılarla yeniden kurgula-yanlar, Ebû Müslim'e bu kurgu içerisinde rol biçmeyi unutmadılar. Onun ilk Horasan görevinde itaatsizliğe maruz kalması köklü birtakım önlemler alınmasını zorunlu kılıyordu. Bu manada Ebû Müslim'in Ehl-i Beyt'in bir üyesi olarak kabul edilmesi; meseleye kalıcı bir çözüm olabilirdi. Bir müddet sonra Ebû Müslim yeniden Horasan'a gönderildi. Abbâsiler'in üst düzey yöneticileri Süleymân bin Kesîr'in evinde toplandı. Ebû Müslim'in getirmiş olduğu ve İmam İbrahim bin Muhammed tarafın-

[25] Taberî, IV, 300.
[26] Taberî, IV, 300; İbnü'l-Esîr, V, 289; İbn Kesîr, X, 55; Ezdî, 65; İbn Haldun, III, 220.
[27] Taberî, IV, 350; İbnü'l-Esîr, V, 337. Konuşmanın metni ve ayrıntısı için bkz: Belâzurî, III, 141-143; Yakûbî,II,349-351; Taberî, IV,346-348; Ezdî, 122-124.

dan kaleme alınan mektup okundu.[28] Okunan mektup Süleymân bin Kesîr'in hoşuna gitmedi. Aksine öfkelenmesine neden oldu. O öfkeyle: *"Biz kötülüklere maruz kaldık, korkuyu hissettik, gözlerimize uyku girmedi, bir kısmımızın elleri ve ayakları kesildi. Diğer bir kısmımızın gözleri oyulup, dilleri kökünden kesildi. Maruz kaldığımız belaların en hafifi şiddete uğramak, takip edilmek ve zindana atılmaktı. Tam da rahat bir nefes alacağımız, gözlerimizin açılacağı, diktiğimiz fidanların ürün vermeye başlayacağı bir zamanda, kim ve nereli olduğunu bilmediğimiz biri bize geliyor. Bu (Ebû Müslim) annesinin karnında yaratılmamış iken ben bu davayı biliyordum. Ey Ebû Mansûr! Benden işitmiş olduğun şeyleri aynen İmam'a yaz."* Ebû Mansûr böyle bir girişime razı olmadığını: "...işittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlanma dileriz. Sonunda dönüş sanadır."[29] *'Vallahi ben İmamı işitip itaat etme noktasında ilk teslim olanlardanım.'* sözüyle ifade etti. Bu karşı çıkışı destekleyen Ebû Dâvûd Halid bin İbrahim : *"Ey Ebû Muhammed! Eğer sen imamına itaat ediyorsan gereğini yerine getir, ahdine uygun olarak işit ve itaat et ya da nefsine uyarak muhalif ol."* dedi.[30]

İmam İbrahim bin Muhammed temsilcisi ile üst düzey davetçisi arasında böyle bir tartışmayı önceden tahmin edip etmediğini tam olarak bilemiyoruz. Ancak Ebû Müslim'in geçmişine dair şiddetli itirazların olacağını öngörmüş olmalı ki; temsilcisi hakkında yapmış olduğu "Ehl-i Beyt "tanımlanması bu siyasi krizin çözümüne önemli oranda katkı yapmıştır. Nitekim üst düzey davetçi ile temsilci arasında yaşanan gerilimin sona erişine dair iki rivayetten sonuncusu bu durumu doğrulamaktadır. İlgili rivayet bizlere Ebû Müslim'in tartışmanın ardından bulunduğu yerden ayrıldığını, durumdan hoşnut olmayan Ebû Dâvûd Halid bin İbrahim'in "Ehl-i Beyt" temalı bir konuşma yaptığını ve bunun üzerine Süleymân bin Kesîr başta olmak üzere muhalif kişilerin tutumlarından vazgeçtiklerini haber vermektedir."[31]

Ebû Müslim'in kimliği konusunda kesin bir bilgiye sahip olan Süleymân bin Kesîr; buna rağmen itirazlarını uzun süre devam ettir(e)medi. Özellikle Ehl-i Beyt ve üyelerine karşı samimi duygular besleyen Horasan taraftarlarını bu meselede ya karşısına almak ya da bu kimlik bizzat İmam İbrahim tarafından oluşturulduğu için onunla ters düşmeyi istemedi. Hangi gerekçe ile itirazından vazgeçerse geçsin o, Ebû Müslim'in kimliğini tartışmaya açtı ve bu tartışma uzun bir müddet devam etti.

Ebû Müslim ise, hakkında oluşturulan imajı sağlamlaştırmak için fırsatları kaçırmadı. Bu bağlamda 3 Zilhicce 130 /3 Ağustos 748 tarihinde Cürcân'ın ihtilal

---

[28] Mektupta Ebû Müslim'e mutlak itaat isteniyordu. Diğer taraftan ilgili mektupta Ebû Müslim'e geniş bir yetki tanındığını yazmaktaydı. Bkz: Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye,269-270.

[29] Bakara Sûresi, II/286.

[30] Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye, 270-271.

[31] Konuşma metni için bkz: Taberî, IV, 310-311; İbnü'l-Esîr, V, 299-300.

ordusu tarafından ele geçirilmesinin[32] ardından, daha önce Yahyâ bin Zeyd'i katleden ve şehirde bulunan Emevi taraftarlarını cezalandırarak Ehl-i Beyt'in intikamını almış oldu. Bu hareketi Ebû Müslim'e haklı bir ün kazandırdı. Günümüzde bile onun "Ehl-i Beyt'in intikamcısı" olarak tanınmasında bu ve benzer eylemlerinin önemli bir etkisi olmuştur. Muhtemelen o, "Ehl-i Beyt" üyesi olma noktasında bu tür eylemlerin yeterli olmayacağına kanaat getirmiş olmalı ki; bir dönem Emeviler ile Abbâsi ailesini karşı karşıya getiren Selit'in[33] oğlu olduğu iddiasını ortaya attı. Görünen o ki; Ebû Müslim, Ehl-i Beyt'in doğal bir üyesi olarak kendilerini lanse eden Abbâsiler ile kendi arasında nesepsel bir ilişki kurmak suretiyle konumunu güçlendirmeyi arzu-lamıştır. Ne var ki, böyle bir teşebbüs, hilafeti esnasında Cafer bin Mansur tarafın-dan onun aleyhine kullanılmış ve öldürülmesine dayanak teşkil etmiştir.[34]

Başarısızlıkla sonuçlanan ilk Horasan görevinden sonra oluşturulan ve Ebû Müslim ile Ehl-i Beyt arasında doğrudan bir bağın bulunduğuna dair algı, onun yönetici seçilişinden ölümüne kadar olan hayatı üzerinde derin bir etki yapmış ve toplumsal algıyı onun lehine çevirmeyi başarmıştır. Ancak daha kıdemli Ehl-i Beyt önderleri nazarında böyle bir başarı elde edilememiş ve bu durum güç çatışmalarını beraberinde getirmiştir.

3. EHL-İ BEYT TARAFTARLARINA KARŞI EHL-İ BEYT

Abbâsî ihtilali başarı ile tamamlandığı zaman Ebû Müslim'in elde etmiş olduğu siyasi güç; halife Ebu'l-Abbâs ve kardeşi Ebû Cafer'i endişelendiriyordu. Daha önce gerçekleşen ve başarısızlıkla sonuçlanan Ebû Seleme el-Hallâl'in, iktidarı Hz. Ali soyuna devretme teşebbüsü[35] bu endişeyi daha da arttırıyordu. Ebû Seleme'nin böyle bir teşebbüse tek başına mı yoksa birinin teşviki ile mi giriştiği şüphesi, endişenin kaynağını teşkil ediyordu. Bu bağlamda Ehl-i Beyt'in en önemli isminin Ebû Müslim'le ilişkili olup olmadığı noktasında belirsizliğin giderilmesi gerekiyordu. Bu meseleyle alakalı iki rivayet mevcuttur. Birinci rivayete göre Horasan'a giden Ebû Cafer, Ebû Seleme meselesini gündeme getirerek onun öldürülmesini Ebû Müslim'den talep etti. İkinci rivayet bizlere bizzat Ebu'l-Abbâs'ın, Ebû Müslim'e mektup göndererek Ebû Seleme hakkında fikrini sorduğunu, Ebû Müslim'in de Ebû Seleme'nin öldürülmesine rıza gösterdiğini haber vermektedir. Halifenin amcası, Davud

---

[32] Taberî, IV, 327; Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye,330; İbnü'l-Esîr, V.

[33] Selit: Abdullah bin Abbas'ın cariyesinin evladıdır. Abdullah bin Abbâs hayatta iken annesine nispet edilir iken onun ölümünden sonra Selit bin Abdullah diye anılmaya başlamıştır.

[34] Ebû Müslim'in öldürülmesi ve öldürülme gerekçesi için bkz: Belâzurî, III,204-206; Taberî, IV, 385-386; İbnü'l-Esîr, V, 386-388; İbn Kesîr, X, 116-117.

[35] İmam İbrahim bin Muhammed'in ölümünden sonra Kûfe'de bulunan Ebû Seleme iktidarın Hz. Ali soyundan gelenlerin hakkı olduğunu düşündü. O dönemde hayatta olan Cafer bin Muhammed, Abdullah bin Hasan ve Ömer bin Ali bin Hasan'a davet mektupları yazı ancak onlardan olumlu cevap alamadı. Olay hakkında bkz: Mutahhar bin Tahir el-Makdisî (v.387/997) Kitâbu'l-Bed ve't-Târîh, Paris, c. VI, 1916, s.66- 67.

bin Ali, bu fikre karşı çıkarak: "*Ey Müminlerin Emiri! Böyle yapma! Şayet böyle yaparsan Ebû Müslim ve Horasan ahalisi bu olayı senin aleyhine kullanır. Ebû Müslim'e bir mektup yaz da onu öldürecek kişiyi sana göndersin*" dedi. Halife bu tavsiye gereğince Ebû Müslim'den Ebû Seleme'yi öldürecek kişi göndermesini istedi. Ebû Müslim, göndermiş olduğu Merrar bin Enes ismindeki kişi marifetiyle Ebû Seleme cinayetine ortak oldu.[36]

Ehl-i Beyt taraftarlarının en önde gelen isimlerinden biri olan Ebû Seleme'nin Ebû Müslim'in de ortak olduğu bir cinayet ile ortadan kaldırılması; Abbâsiler tarafından planlanan siyasi suikastlar zincirinin bir halkasıdır. Ebû Müslim'in böyle bir hadisenin gerçekleşmesindeki rolü inkar edilemez bir gerçektir. Diğer taraftan Ehl-i Beyt taraftarı birinin Ehl-i Beyt üyesi olma iddiasındaki birinin ihanetine uğraması ilginç ve üzerinde zihin yorulması gereken bir meseledir.

Ebû Seleme'nin öldürülmesinden sonra hedefteki isim kendisi Ehl-i Beyt taraftarlarının önde gelen isimlerinden biri olan Süleymân bin Kesîr idi. Çünkü o işlenen cinayete sessiz kalmayıp tepki gösterdi.[37] Bu şahıs; aynı zamanda Ebû Müslim yöne-tici sıfatı ile Horasan'a ikinci kez gönderildiği zaman ona muhalefet etmiş bir kişiy-di. Bu durum Ebû Müslim'in ona karşı tavır almasına neden oldu. İhtilal sonrası inti-kam hisleriyle hareket eden Ebû Müslim, Süleymân bin Kesîr'i ortadan kaldırmak için fırsat kollamaya başladı. O'nu, davaya ihanet etmek ve kendisine karşı komplo kurma faaliyetinde bulunmakla itham edip boynunu vurdurdu.[38] Ebû Müslim kendi-sine yöneltilecek eleştiriler ve tepkileri azaltmak için Süleymân'ın aleyhine sahte şahitler buldu.[39]

Ebû Müslim'in hareketin üst düzey, kıdemli yöneticilerine karşı işlemiş olduğu cinayetler tepkiler neden oldu. Davete ilk andan itibaren her türlü desteği sağlayan insanların; Ebû Müslim'in kendilerine karşı tutumuna sabrı kalmamıştı. Bu yüzden onun zorbalığını ve zulmünü eleştirip, haksız yere kan dökmesini reddettiler. Bu tepki Ebû Müslim'in insanları öldürme noktasında aşırı tavır sergilemesine neden oldu.[40]

H.133/750-751 tarihinde Hz. Ali taraftarlarından Şureyk el-Mehrî isminde bir kişi Ebû Müslim'in tutumuna tepki olarak Buharâ'da isyan hareketini başlattı. İsyan gerekçesi Ebû Müslim tarafından katledilen insanların intikamını almak idi. Şureyk

---

[36] Belâzurî, III,155-156; Taberî, IV, 360; İbnü'l-Esîr, V, 354-355.

[37] İbn Haldun,III, 377.

[38] Taberî, IV, 360; İbnü'l-Esîr, V, 355.

[39] Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye,220. Ayrıca bkz: Hüseyn Atvân, ed-Dâvetü'l-Abbâsiyye: Târîhve Tatavvur, Beyrut, 1984, s.357-360.

[40] Atvân, ed-Dâvetü'l-Abbâsiyye: Târîhve Tatavvur, 361.

el-Mehrî neden isyan ettiğini şu sözle dile getiriyordu: *"Biz ancak adaletin gerçekleşmesi için biat ettik. Haksız yere kan dökülmesi için biat etmedik."*[41] Böyle bir gerekçe Abbâsiler'e ve Ebû Müslim'e güvensizliğin ilanı anlamı taşımaktaydı. Aslen Şureyk el-Mehrî bir Arap idi ve Buhârâ şehrinde ikamet ediyordu. Mücadeleci bir kişiydi ve aynı zamanda Alioğulları tarafını tutuyordu. Her fırsatta Hz. Ali soyunun iktidar olmasını savunuyor ve: *"Şu an Mervanlılar'ın derdinden kurtulduk. Abbâsoğulları'nın derdine ihtiyacımız yoktur. Peygamberin evlatlarının onun halifeleri olmaları gerekir."* diyordu.[42]

Abbâsiler ve Ebû Müslim için Buhârâ'da patlak veren isyan hareketi büyük bir tehdit idi. Bizzat Ebû Müslim tarafından gönderilen ve komutanlığını Ziyâd bin Salih'in yaptığı, 10.000 kişiden müteşekkil büyük bir ordu uzun uğraşlar sonucu isyanı bastırarak Şureyk ve birçok taraftarını öldürdü.[43]

Hülasa, Ehl-i Beyt'in önde gelen taraftarlarından Ebû Seleme el-Hallâl, Süleymân bin Kesîr, Şüreyk el-Mehrî v.b. isimlerin, ya Abbâsî çıkarlarına ters düşen tutumları ya da Ebû Müslim'e muhalif olmalarından dolayı öldürülmeleri; Ehl-i Beyt taraftarlarına karşı Ehl-i Beyt algısını ortaya çıkarmıştır. Böyle bir algının oluşması gerek Abbâsiler gerekse Ebû Müslim'in Ehl-i Beyt iddiasını şüpheli en azından tartışmalı hale getirmektedir. Yapılacak tartışma Ebû Müslim hakkında oluşturulan "Ehl-i Beyt savunucusu" ya da "Ehl-i Beyt intikamcısı" imajını tekrar gözden geçirmeyi bizler için zorunlu hale getirmektedir.

SONUÇ

Uzun İslâm tarihi boyunca Ehl-i Beyt mensuplarının birçok kez kıyıma uğramış olması ve bu hâdiselerin önemli bir kısmının Emeviler dönemine rastlamış olması, toplum vicdanında onarılması güç yaralar açmış ve bu durum Emevî karşıtı hareketlerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Ehl-i Beyt'in intikamını almak için ortaya çıkan hareketler ya tamamen başarısız olmuş ya da kısmen başarılı elde etmişlerdir. Bu durum Abbâsî ihtilaline kadar bu şekilde devam etmiştir. Her ne kadar ihtilali yönetenler Humeyme'de bulunan Abbâsî ailesi olsa da, hareketin başarılı olmasını sağlayan temel unsur Horasan ahalisi olmuştur. Horasan halkının Ehl-i Beyt'e duymuş olduğu sevgi ve bağlılık, bu harekete ivme kazandırmıştır. Böyle bir gerçeğin farkında olanlar bu kavramını kendi çıkarları için kullanmakta bir beis

---

[41] Belâzurî, III,171.

[42] Ebu Bekr Muhammed Nerşahî (v.348/959) Târîhu Buhârâ (thk:Emîn Abdülmecid el-Bedevi-Nasrullah Mübeşşir et-Tırâzî), Kahire, 1965, s.95.

[43] Nerşahî, 96-97. Şüreyk el-Mehrî isyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Yakîbî, II, 354; Taberî, IV, 366;Makdisî, VI, 74-75; Elton L. Daniel, The Political and Social History of Khurasan Under Abbasid Rule: 747-820, Minneapolis, 1979, pp.87-88; V.V.Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan (nşr: Hakkı Dursun Yıldız), Ankara, 1990, s.211; Atvân, ed-Dâvetü'l-Abbâsiyye: Târîhve Tatavvur, 361.

görmemişlerdir. Bu bağlamda son derece zeki ve kabiliyetli bir kişi olan Ebû Müslim, görev yapacağı Horasan bölgesinde itaat anlamında problem yaşamaması için bizzat İmam İbrahim bin Muhammed tarafından Ehl-i Beyt'in bir üyesi olarak taraftarlara takdim edilmiştir. Ebû Müslim'in kimliğine yönelik kimi itirazlar olmuşsa da, oluşturulan kimlik sayesinde itiraz seslerinin daha fazla yükselmesinin önüne geçilmiştir. Hiç kuşkusuz Abbâsiler, Ebû Müslim hakkında oluşturulan kimliğin maksat hasıl olana kadar kullanılmasında herhangi bir sakınca görmemişlerdir. Ne zaman ki, Ebû Müslim kendisine yüklenen misyonu kalıcı kılmak için birtakım hamlelerde bulunmuş o zaman Abbâsî yöneticileri tarafından düşmanca tavırlara maruz kalmış, en sonunda Ebû Cafer el-Mansûr tarafından katledilmiştir.

Hülasa; Ebû Müslim el-Horasanî önemli bir tarihi kişiliktir. Onu gerçek kimliği ve misyonu noktasında anakronizme düşmeden, tarihsel veriler ışığında bir değerlendirme yapmak en isabetli tutum olacaktır. Böyle bir tutum ancak her türlü aşırı yorumdan ve bazı sabit fikrilerden kaçınmakla mümkündür. Bu bağlamda; Ebû Müslim, Acem asıllı bir köle olmasına karşın bu gerçek ikinci plana itilerek Ehl-i Beyt merkezli bir kimliğin benimsenmiş olması, tarihsel gerçeklerden çok efsanevi rivayetlerin bir sonucudur. Böyle bir durum bizlere geçici olarak oluşturulan kimliğin kalıcı olduğunu ve beklenenden daha fazla bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Diğer yandan günümüzde dahi Ehl-i Beyt bağlıları tarafından büyük bir kahraman olarak tanınmasına, tarihi gerçeklik açısından ihtiyatla bakmamız gerekmektedir. Çünkü o, Hz. Ali soyunun iktidar olması için uzun yıllar faaliyet gösteren isimleri ya kendi menfaati ya da Abbâsî çıkarları için öldürmekten çekinmemiştir. Hal böyle iken hâlihazırda efsanevi kahraman profili çizmek aklın yerini duyguların, gerçeğin yerini efsanelerin aldığına işaret etmektedir. O halde Ebû Müslim'i değerlendirirken anakronike bilgileri bir kenara bırakıp, onun Ehl-i Beyt lehine ve aleyhine yapmış olduğu eylemler çerçevesinde bir yorum geliştirmeliyiz. Bu durum sadece Ebû Müslim'in kendi dönemi ile sınırlı kalmamalı onun öldürül-mesinden sonra ortaya çıkan isyan hareketleri de bu çerçevede değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Anonim, Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye (thk: Abdülazîz ed-Dûrî), Beyrut, 1971.

ATVÂN, Hüseyn. ed-Dâvetü'l-Abbâsiyye: Târîhve Tatavvur, Beyrut, 1984.

BARTHOLD, V.Viladimiroviç. Moğol İstilasına Kadar Türkistan (nşr: Hakkı Dursun Yıldız)Ankara, 1990.

BELÂZURÎ, Ebu'l-Abbâs Ahmed bin Yahyâ (v.279/892)Ensâbu'l-Eşrâf (thk: Abdülazîz ed-Dûrî), c. I-IV, Beyrut, 1978.

DANİEL, Elton L. The Political and Social History of Khurasan Under Abbasid Rule: 747-820, Minneapolis, 1979.

DİNEVERÎ , Ebû Hanife Ahmed bin Dâvud (v.282/895), el-Ahbâru't-Tıvâl (thk: Ömer Faruk et-Tabaî), Beyrût, 1985

DUMAN, Zeki. Kurân-ı Kerîm'de "Ehl-i Beyt", E.Ü.İ.F.D, S.11, Kayseri, 2001.

EZDÎ, Ebû Zekeriya Yezîd bin Muhammed (334/965) Târihu'l-Mevsıl (nşr: Ali Habîb), Kahire, 1967.

İBN'ÜL-ESÎR, İzzüddîn Ali bin Ebi'l-Kerem (v.630/1232) el-Kâmil fi't-Târîh (çev: Mehmet Eryarsoy-Yunus Apaydın) c.I-XII, İstanbul, 1986,

İBN HALDÛN, Abdurrahman bin Muhammed (v.808/1406) Kitâbu'l-İber, c.I-VII, Beyrût, 1967.

İBN HALLİKAN, Ebu'l-Abbâs Ahmed bin Muhammed (v.681/1282) Vefâ-yâtu'l-Ayan ve Enbau ve Ebnai'z-Zaman (çev: Rodoslu Muhammed Efendi)İstanbul, 1865, s.313.

İBN KESÎR, İsmâil bin Ömer (v.774/1372)el-Bidâye ve'n-Nihâye (çev: Mehmet Keskin)c.X, İstanbul, 1995.

LASSNER, J. Islamic Revolution and Historical Memory, New Haven, 1986.

MAKDİSÎ, Mutahhar bin Tahir (v.387/997) Kitâbu'l-Bed ve't-Târîh, c.I- VI, Paris, 1916.

NERŞAHÎ, Ebu Bekr Muhammed (v.348/959) Târîhu Buhârâ (thk:Emîn Abdülmecid el-Bedevi-Nasrullah Mübeşşir et-Tırâzî), Kahire, 1965.

ÖZ, Mustafa, "*Ehl-i Beyt*" T.D.V.İ.A, c.X, İstanbul, 1994. s.498-501.

SHARON, Moshe. "*Ahl Al-Bayt-People of the House*" JSAI, V:8, Jerussalem, 1986, pp.169-184.

..... Black Banners from the East, Jerussalem, 1986.

TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed bin Cerîr (v.334/945) Tarihu'l-Umem ve'l-Mülûk,c. I-VI, Beyrût, 1991.

YAKÛBÎ, Ahmed bin Ebû Yakûb bin Cafer bin Vehb (v.292/904) Târîhu'l-Yakûbî, c.I-II, Beyrût, tsz.